

ALTAY COŞKUN and ALEX MCAULEY (editors), *Seleukid Royal Women. Creation, Representation and Distorsion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*, Franz Steiner Verlag: Stuttgart 2016 (Historia Einzelschriften 240), 322 p.

Volumul colectiv asupra căruia dorim să atragem atenția cu acest prilej reunește o parte a comunicărilor prezentate la Montreal în februarie 2013, în cadrul unui workshop reprezentând cea de a IV-a ediție a seriei *Seleukid Study Day*. Revigorarea în ultimii ani a interesului față de problematica seleucidă a antrenat tot mai mulți eleniști de notorietate într-un *network* în contextul căruia celor doi editori amintiți mai sus – și în primul rând lui A. Coşkun – le-a revenit un rol cât se poate de important ca factori coagulanti într-un orizont de interese aparent cât se poate de divergente din perspectiva domeniilor de specialitate și a abordărilor metodologice. O dovedește cu prisosință chiar această culegere de studii aferente filologiei clasice și orientale, epigrafiei grecești, numismaticii, istoriei artei și studierii genurilor (*Gender Studies*). Așa cum – pe bună dreptate – se atrage atenția în prefață, *Seleukid Royal Women* poate fi considerată nu doar cea mai cuprinzătoare abordare interdisciplinară a unui subcapitol al istoriei seleucide, dar și a regalității feminine în general ca aspect important al rolului jucat de genuri în lumea antică. Interesul cercetării a fost orientat în egală măsură atât asupra felului cum imaginea impusă de legitimarea puterii a fost înfrumusețată și transfigurată de contemporani și de tradiție, cât și asupra datelor biografice reale, în măsura în care reconstituirea acestora a fost permisă de sursele aflate la dispoziție. Cele 12 capitole, precedate de două contribuții introductive și urmate de bibliografie, indici și patru tabele genealogice, au fost structurate în conformitate cu trei părți menite să reliefeze cât mai complex tabloul femeii de la curtea seleucidă.

În partea introductivă, mai întâi, Hans Beck atrage atenția asupra statutului social quasi-similar al femeii romane și a celei chineze, chiar dacă vorbim despre civilizații sensibil diferite și care aveau cel mult o idee vagă una de cealaltă. Odată cu expansiunea romană spre est și înglobarea fostelor regate elenistice, se micșorează și distanța dintre cele două imperii, dar relațiile dintre

acestea aveau să depindă în continuare de intermediari. Reținem, astfel, rolul acestei succinte contribuții introductive, *Noble Women in China, Rome, and in-between – A prologue* (p. 13–16) – de a atrage atenția asupra seleucizilor, ca moștenitori ai celei mai mari părți a sistemului rutier regal persan (pe baza căruia avea să se constituie viitorul drum al mătăsii), ca intermediari culturali la o scară fără precedent. Totodată, regatul acestora se prezintă el însuși ca o „tapițerie culturală” uriașă, înglobând un volum enorm de formațiuni politice și sociale locale diferite, de entități regionale, de circumstanțe economice, de tradiții religioase¹. Tot în partea introductivă, Altay Coşkun and Alex McAuley propun un istoric al cercetării femeilor regale seleucide în istoriografia modernă², ca și o trecere în revistă – succintă, dar cât se poate de explicită – a contribuțiilor cuprinse în volumul de față.

I. Experimenting with the Role of the Royal Consort: the First Two *Basilissai* of the Seleukids

Prima parte cuprinde patru studii. Ann-Cathrin Harders (*The Making of a Queen – Seleukos Nikator and His Wives*, p. 25-38) reflectează asupra ideii de *basilissa* și a felului în care lumea elenistică de după Alexandru reacționează la prezența unei regine ca „parte complementară” la persoana regelui și ca intermediar între *basileus* și *polis*. Pentru a domni cu succes, un dinast elenistic nu avea nevoie neapărat de o regină, iar acordarea acestui statut soției sau soțiilor, ca în cazul lui Seleukos Nikator, ținea de rațiuni de legitimare a puterii și/sau de stabilirea unor alianțe diplomatice importante în ecuația a ceea ce autoarea numește inspirat ‘Game of Thrones’³. Subiectul este continuat și aprofundat de David Engels și Kyle Erickson (*Apama and Stratonike – Marriage and Legitimacy*, p. 39-65). Primelor două regine seleucide le-a revenit un rol crucial în evoluția mitologiei dinastice în cel mai vast și mai complex regat elenistic sub raportul tradițiilor locale. Dacă în primele două secțiuni ale studiului este analizată evidența documentară pentru Apama și Stratonike, în încercarea de a le plasa în contextul lor familial, cu afilieri etnice și implicații politice, alte două subcapitole sunt consacrate surselor persane și altor tradiții orientale care ar fi influențat crearea rolului celor două regine la curtea seleucidă și în imaginarul generațiilor ulterioare. În continuare, Eran Almagor

Sardis. A new approach to the Seleucid empire, Berkeley & Los Angeles 1993.

² Printre predecesorii care au contribuit la o mai bună cunoaștere a reginelor ptolemaice (enumerați de cei doi autori în n. 2 de la p. 17) nu ar fi trebuit să lipsească H. Heinen – ne referim, în primul rând, la cartea *Kleopatra-Studien. Gesammelte Schriften zur ausgehenden Ptolemäerzeit*, Konstanz 2009.

³ Este vorba de altfel de titlul unui film celebru de dată recentă, pe care îl va fi urmărit și autoarea, chiar dacă aceasta evită orice aluzie în acest sens.

* Lucrare elaborată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0279.

¹ Să ne fie permis a cita aici cele trei lucrări recente mai importante care par să-l fi inspirat pe autor în definirea cadrului demersului propriu – A.-C. Harders, *Suavissima soror. Untersuchungen zu den Bruder-Schwester-Beziehungen in der römischen Republik*, München 2008; Lewis, M. E., *The Early Chinese Empires: Qin and Han*, Cambridge/Mass 2007; A. Kuhrt & S. Sherwin-White, *From Samarkhand to*

(*Seleukid Love and Power: Stratonike I*, p. 67-86) propune atenției cel mai cunoscut eveniment legat de Stratonike I – povestea de dragoste a acesteia cu Antiochos I, fiul lui Seleukos I din căsnicia întemeietorului dinastiei seleucide cu Apame. Tradiția literară elenistică, perpetuată pe filieră romană, a reținut dimensiunea romantică a unui mariaj spectaculos dintre un fiu și o mama vitregă, cu acordul soțului acesteia, și ca atare cu atât mai neobișnuit pentru un grec. În realitate, „sâmburele rațional” al acestei istorii pare să fi fost tradiția achemenidă legată de asocierea la domnie a fiului suveranului, însoțită uneori de transmiterea sau preluarea uneia dintre soțiile tatălui sau chiar a întregului harem. Aceasta l-ar fi putut determina pe Seleukos Nikator să anunțe în 294/3 a.Chr. divorțul său de Stratonike, pe care o transmitea ca soție fiului Antiochos, odată cu delegarea responsabilităților privind guvernarea părții estice a regatului. În încercarea de a propune o reconstituire mai credibilă a contextului, autorul își structurează demersul de cercetare în trei părți, numite ‘power’ (unele posibile precedente de la curtea achemenidă pentru actul comis de Seleukos), ‘propaganda’ (versiunea oficială a gestului și justificarea acestuia), respectiv ‘passion’ (analiza surselor literare care înfrumusețează calculul politic). Gillian Ramsey (*The Diplomacy of Seleucid Women: Apama and Stratonike*, p. 87-104) insistă asupra participării celor două regine la activități diplomatice menite să consolideze și să extindă autoritatea seleucidă. Chiar dacă tradiția antică a reținut momentul căsătoriei celor două femei ca punctul culminat al existenței lor, pentru constituirea regalității lui Seleukos a contat implicarea de durată a soțiilor acestuia ca actori importanți și dinamici într-o rețea vastă de relații personale definitorii pentru împletirea moștenirii persane și a celei macedonene sub sceptrul unui singur domnitor.

II. Representation, Visibility and Distorsion of Seleukid Queenship

Cea de-a doua parte include trei contribuții. Altay Coşkun (*Laodike I, Berenike Phernophoros, Dynastic Murders, and the Outbreak of the Third Syrian War [253-246 BC]*, p. 107-134) încearcă să demonstreze că ipostaza de prototip al reginelor diabolice în care apare Laodike I, persistentă în tradiția literară antică și modernă, nu pleacă neapărat de la fapte reale. „Presa proastă” – prin care s-a urmărit atribuirea mai multor asasinatelor primei soții a lui Antiochos al II-lea – ar fi apărut la curtea lui Ptolemaios al III-lea Euergetes, în căutarea unor rațiuni mai nobile pentru declanșarea celui de-al treilea război sirian. Altfel, la moartea lui Antiochos în 246, Seleukos, fiul acestuia din căsătoria cu Laodike, era deja coregent, ceea ce face și mai improbabilă necesitatea asasinării regelui, a celei de-a doua soții Berenike și a fiului lor minor. Brett Bartlett (*The Fate of Kleopatra Tryphaina, or: Poetic Justice in Justin*, p. 135-142) reflectează asupra reprezentării reginelor seleucide în cartea a 39-a a *Epitome*-lor lui Justinus după *Historiae Philippicae* a lui Trogus. Atenția este concentrată

asupra atrocităților legate de Kleopatra Tryphaina, sora-soție a lui Antiochos al VIII-lea Grypos, dar și asupra distorsiunii de către Justinus a faptelor și a textului original al lui Trogus. Sheila Ager și Craig Hardiman (*Female Seleukid Portraits: Where Are They?*, p. 143-172) analizează sursele literare, numismatice, epigrafice și arta sculpturală privind portretistica femeilor regale din primul secol și jumătate de existență a Regatului Seleucid. Spre deosebire de contemporanii din Egiptul Ptolemaic, regii seleucizi nu promovează vizibilitatea femeilor lor anterior secolului al II-lea. Abia odată cu Laodike a IV-a cunoaștem primul portret numismatic al unei femei seleucide, deși implicarea lor socială a fost una cât se poate de activă încă de la constituirea regatului. Grăitoare în acest sens este evidența epigrafică, sintetizată în două tabele la p. 151-153. După Laodike a V-a prințesele ptolemaice își fac loc în linia dinastică seleucidă, ceea ce a determinat și adoptarea limbajului vizual ptolemaic în portretistica monetară.

III. Dynastic Inter-marriage and Hellenistic Queenship in the Shadow of the Seleukids

Ultima parte este și cea mai amplă, fiind alcătuită din cinci studii. Alex McAuley (*Princess & Tigress: Apama of Kyrene*, p. 175-189) o readuce în discuție pe Apama, o fiică a lui Antiochos I, căsătorită cu Magas din Kyrene. Intrată ulterior într-un con de umbră, aceasta reapare brusc în atenția publică la moartea soțului în 250, odată cu mobilizarea casei natale împotriva celei nuptiale, pentru a-l înlocui pe Ptolemaios al III-lea cu Demetrios, soțul fiicei sale Berenike și de care era legată printr-o intrigă amoroasă scandalosă. O dată în plus, apare evident că rolul femeilor seleucide în rețeaua diplomatică a vremii și în viața de la curte era sensibil mai mare față de cum am fi tentați să considerăm la o simplă trecere în revistă a surselor fragmentare ajunse până la noi. Ideea este continuată și aprofundată de Richard Wenghofer și Del John Houle (*Marriage Diplomacy and the Political Role of Royal Women in the Seleukid Far East*, p. 191-207). Deși datele literare și onomastice privind diplomația mariajului și rolul politic al femeilor regale în ținuturile orientale îndepărtate ale regatului seleucid sunt puține, tradiția persană, preluată de Alexandru și continuată cu succes de seleucizi, a permis păstrarea controlului asupra satrapiilor superioare, între care Bactria și India, până la domnia lui Eukratides I (cca. 170-145 a.Chr.). În acest sens, femeile seleucide par să fi jucat un rol cheie în conferirea legitimității regale dinastiilor vasali de la marginile răsăritene ale imperiului. Rolf Strootman (*‘The Heroic Company of My Forebears’: the Ancestor Galleries of Antiochos I of Kommagene at Nemrut Dağı and the Role of Royal Women in the Transmission of Hellenistic Kingship*, p. 209-229) atrage atenția asupra perioadei de declin a dinastiei seleucide, odată cu

ofensiva victorioasă a parților în anii 140-130 a.Chr. Vacuumul de putere apărut în partea de vest/anatoliană a imperiului a stimulat dinastia ai unor formațiuni statale odinioară clientelare să concureze pentru titlul imperial de „rege al regilor”. Antiochos I Theos, care a domnit la Commagene între cca. 70 și 36 a.Chr., și-a susținut pretențiile de *Basileus Megas* mai cu seamă prin amenajarea unui sanctuar monumental pe Nemrut Dağı, cel mai înalt vârf din munții Taurus. Patru terase, orientate în conformitate cu cele patru puncte cardinale, atrăgeau atenția vizitatorilor, prin sculpturi și inscripții, asupra strămoșilor achemenizi și seleucizi ai dinastului. Dacă în cazul achemenzilor este vorba exclusiv de ascendenți pe linie masculină, tradiția seleucidă ajunge să ofere pretenții imperiale descendenților pe linie matrilineară, ceea ce subliniază o dată în plus importanța femeilor seleucide ca factori de legitimare a puterii regale. Julia Wilker (*A Dynasty without Women? The Hasmoneans between Jewish Traditions and Hellenistic Influence*, p. 231-252) propune un punct de vedere asupra influenței pe care propaganda de la curtea seleucidă a avut-o asupra dinastiilor în ascensiune de la marginile imperiului, chiar dacă religia interzicea evreilor să stabilească legături matrimoniale cu familia de altă credință. Totodată, sursele antice oferă foarte puține date despre femeile regale hasmoneene, ceea ce dovedește că la curtea din Iudeea femeile erau ținute „mai invizibil” prin comparație cu ceea ce se întâmpla la curțile seleucizilor târzii. Dar – așa cum încearcă să demonstreze autoarea – aceasta nu înseamnă că soțiile hasmoneilor nu au avut un rol în accederea la domnie a bărbaților sau chiar în asumarea domniei în calitate

de regine, ca în cazul lui Salome Alexandra. Adrian Dumitru (*Kleopatra Selene – A Look at the Moon and Her Bright Side*, p. 253-272) readuce în atenție biografia extraordinară a ultimei regine seleucide, Kleopatra Selene – fiică a lui Ptolemaios al VIII-lea, soție a altor doi regi ptolemaici (Ptolemaios al IX-lea și al X-lea), a trei regi seleucizi (Antiochos al VIII-lea, al IX-lea și al X-lea) și mamă a ultimului rege seleucid unanim recunoscut, Antiochos al XIII-lea. Puținele date literare și numismatice au generat destule puncte de vedere controversate în literatura modernă. Fără a se pierde în aceste dispute, autorul discută convingător despre rolul politico-diplomatic al Kleopatrei Selene, insistând mai mult asupra „părții luminoase a lunii”.

Cartea se încheie cu o bibliografie comună (*Consolidated Bibliography*)⁴, un indice util mai ales pentru reperarea mai lesnicioasă a pasajelor din autori și a numelor antice⁵, ca și cu patru tabele genealogice, întocmite de Alex McAuley, care permit o vizualizare sintetică a Seleucizilor timpurii, a Seleucizilor târzii, a Ptolemeilor și a Antagonizilor. Mai apreciem ținuta grafică excelentă a lucrării și calitatea efortului editorial depus în obținerea unui discurs omogen și bine documentat, indiferent de abordarea metodologică propusă de autori. Suntem convinși că volumul „Seleucid Royal Women” va rămâne pentru multe decenii o carte de referință pentru toți cei interesați de Regatul Seleucid și de statutul femeii la curțile elenistice în general⁶.

VICTOR COJOCARU